

Бігун О. А.,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ДО ПРОБЛЕМИ “ЗЛА” У ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА: ХРИСТОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті досліджується проблема “зла” у творчості Тараса Шевченка. Аналізується творче втілення концепту “страждання” у творах поета під кутом зору християнсько-антропологічних студій.

Ключові слова: концепт “страждання”, теодицея, християнська ідея, Тарас Шевченко.

В статье исследуется проблема “зла” в поэзии Тараса Шевченка. Анализируется творческое воплощение концепта “страдания” с позиций христианско-антропологических стратегий.

Ключевые слова: концепт “страданий”, теодицея, христианская идея, Тарас Шевченко.

The article deals with the problem of “malice” in Taras Shevchenko works. The suffering phenomena and its creative embodiment by Taras Shevchenko poetry are investigated on the view of Christian and anthropological studies.

Key words: suffering phenomena, theodicy, Christian idea, Taras Shevchenko.

Поняття “добро” та “зло” у філософських доменах зазвичай використовуються як центральні мотиви осмисленої людської діяльності. Філософська площина поняття “зла” розглядає три аспекти: логічний (добрий Бог знищив би зло, однак, зло не знищене, а відтак, немає доброго і всемогутнього Бога), очевидний (зло набирає страхітливих форм, страждають невинні, тому пояснити “Божий промисел” неможливо) та екзистенційний (осягнувши зло і страждання людина втрачає віру). Релігійні роздуми щодо існування зла оцінюються через свідомість віруючої людини, яка піддається випробуванням через страждання. Зазвичай страждання порівнюють зі злом, і тому виникає питання: чому зло існує? Тобто можна перефразувати: чому люди страждають? Чому страждають невинні? Як поєднуються уява про доброго Бога з реальністю зла та страждань? Чи можна вбачати позитивний сенс у стражданнях? Не претендуючи на вичерпність і остаточність, у розвідці зроблено спробу христологічного осмислення феномену страждання. Предметом дослідження обрано художню практику та світоглядні шукання Тараса Шевченка.

Проблема вирішення існування доброго Бога та зла зосередилась у теодицеї, яка у вченнях Отців Церкви розділилась на три типи: августинівська теодицея, іренеуська теодицея та теодицея процесу [цит. за 3, с. 13]. Основоположна концепція теодицеї базується на поняттях “гріха” та “страждання”, серед яких гріх є активним різновидом зла, а страждання – пасивним. Однак, саме Бог допускає страждання з метою вдосконалити людину духовно та дати осягнути “життя вічне”.

Питання про суть і смисл страждання існують від того часу, відколи людина почала мислити. В залежності від епохи та рівня цивілізації співвідношення людина–світ змінювалось, тому трактування феномену страждання отримувало все нові й нові інтерпретації. Антропоцентричний підхід дещо вивищив місце людини серед природи за здатністю до аналізу й осмислення свого буття, тому питання про причину і суть страждання набуло особливої актуальності. Додамо, що саме концепт “страждання” у творчості митців виявлявся і поштовхом до творення, і матеріалом для втілення, і способом осмислення дійсності, оскільки страждання є не тільки іманентною ознакою людського буття, але й емпатичним рівнем художнього дискурсу.

Мотив “страждання” доволі часто можна віднайти у творах Т. Шевченка, життєвий шлях якого від народження і до смерті переплетений трагічними подіями. Нотки суму звучать не тільки в поезіях доби заслання, але й більш раннього періоду, адже буття у світі для поета надзвичайно трагічне: із сорока семи років відведених йому долею двадцять чотири були проведені у кріпацтві, десять років віддано солдатчині у засланні, три з половиною – під поліцейським наглядом, і лише дев’ять років Шевченко прожив вільною людиною, хоча після усього пережитого навряд чи поетова душа була “вільною” від переживань, сумнівів, смутку чи жалю. Тому дослідники вважають, що Шевченкова творчість “суцільно автобіографічна, що його поезія, як і проза, є постійною самопроекцією...” [2, с. 62]. Тобто художня практика поета будується на принципі автобіографізму, адже прагнення людини пізнати себе, осмислити свій духовно-біографічний досвід є кодовим для творчості загалом. Зокрема, В. Халізов стверджує, що “художнє осягнення і перетворення особистого духовно-біографічного досвіду і рис своєї індивідуальності є <...> невід’ємною складовою літератури” [5, с. 65]. Відтак, концепт “страждання” у творчості українського митця постає у процесі спостереження над його роздумами про причини своєї драматичної долі, що приводить поета до узагальнення причин земного зла та людських страждань.

Екзистенційність як іманентну складову творчого мислення Шевченка вирізняли у своїх розвідках О. Забужко, Т. Мейзерська, Є. Нахлік, Л. Плющ, Н. Слухай та ін. Зокрема, Є. Нахлік зауважує, що “на засланні і по поверненні Шевченко не тільки далі виступав у ролі пророка й апостола, а й творив іншу модель поета – екзистенційного лірика, якого гнітить пророча й апостольська місія, що випала на його долю не лише з його власної волі, а й якоюсь мірою “мимоволі”, за збігом обставин, була накинута йому романтично екзальтованими земляками, усупереч його глибинному пристрасному бажанню повноцінно реалізувати свої природні потенції як приватної особи...” [4, с. 529]. Сумніви у доцільності обраної громадської місії та невлаштованість в особистому житті приводили до внутрішнього конфлікту, до страждань без перспективи примирення. Нарікання на те, що йому випала невдячна доля бунтівного поета і через що неможливий омріяний сімейний затишок, звучать у Шевченка як прямо (“*Бо ви мене з святого неба / Взяли меж себе і писать / Погані вірші научили. / Ви тяжкий камінь положили / Посеред шляху... і розбили / О його ... Бога боячись / Моє малеє та убоге / Та серце праведне колось...*” (“Чи то недоля, чи неволя...”)) [7, с. 231], “*Якби з ким сісти хліба з їсти, / Промовить слово, то воно б, / Хоч і*

як-небудь на сім світі, / А все б таки яось жилосьь” (“Якби з ким сісти хліба з’їсти...” [7, с. 364]), так і опосередковано у авторських настановах: “Нема кому привітати, / Ні з ким пожурились, / Треба було б молодому, / Треба б одружитись” (“Не хочу я женитися...”) [7, с. 155]. Упадає в око оприявленій екзистенційній конфлікт між природними потребами людини бути щасливою та її суспільною місією. У чому ж тоді причина страждань: у самій людині чи то у “несправедливих” соціальних “масках та профілях”?

Доволі часто у своїх творах Шевченко веде уявний діалог з Богом, який, на думку Є. Нахліка, здебільшого егоцентричний, особливо на засланні. Однак, вчений вбачає теоцентричні мотиви у таких творах, як “Давидові псалми”, “Подражаніє 11 псалму”, у трьох версіях “Молитви” [4, с. 516]. Прикметно, що, зазнавши страждань (арешт, заслання, солдатчина, невдалі сватання), Шевченко не тільки змінює різкі закиди в сторону Бога, якими рясніють його ранні твори, але й демонструє осмислення того, що шлях страждання веде до Бога, сприяє осмисленню свого призначення: “Нехай як буде, так і буде. / Чи то плити, чи то брести, / Хоч доведеться розп’ястись! / А я таки мережатъ буду / Тихенько білі листи” (“Лічу в неволі дні і ночі...”) [7, с. 208].

Зміну Шевченкових поглядів Г. Грабович пояснює так: “А поезія заслання – це один великий, хоч і перериваний монолог, сповідь, у якій писання окреслює і його фізичний, і його психічний стан, почуття своєї долі та свого призначення (підкреслення наше. – О. Б.). Знаменним є те, що кожний зшиток захлавленої *Малої книжки* починається саме з медитації на цю тему, а такі твори, як “Чи то недоля, чи неволя...”, “А нумо знову віршувать...”, “О думи мої! О славо злая!” і “Хіба самому написать...” стають вершинним і вкрай сучасним прикладом страждання й самоствердження (підкреслення наше. – О. Б.) митця” [2, с. 109]. Припущення дослідника знаходить підтвердження у богословських вченнях, ніби страждання людини викликає до життя високі людські цінності, сприяє зміцненню та удосконаленню особистості.

Так, у Шевченкових творах герої, зазнавши болу, зла, страждань, не богохульствують, не хапаються за першої нагоди за ніж чи вила, а, пройшовши через страждання, обирають шлях смирення, покаяння, мучеництва. Дійові особи творів “Наймичка”, “Відьма”, “Княжна”, “Чернець”, “Варнак”, “Москалева криниця” та ін. індивідуальним шляхом знаходять спасіння у Богові. У “Наймичці” молодиця Ганна не стільки замолює свої гріхи, відвідуючи прощу у Києві, але й, пройшовши через муку й страждання відмови від рідної дитини, вимолює у Бога добру долю для сина, печеться про його здоров’я та майбутнє сімейне щастя: “*Кін із вісім заробила / Й Маркові купила / Святу шапочку в пещерах / У Йвана святого, / Щоб голова не боліла / В Марка молодого; / І перстеник у Варвари / Невістці дістала / І, всім святам поклонившись, / Додому верталась*” (“Наймичка”) [6, с. 337]. Козак Семен Палій з поеми “Чернець” після буремної молодості, що пройшла у військових походах, у боротьбі проти поневолювачів, на старість опиняється в монастирі. У кривавім горнилі повстань, у стражданнях, на засланні герої поеми не переставав “свою Україну” любити. У черничому сані він обирає шлях до Бога, стаючи смиренным покутником: “*До утрени завив з дзвінниці / Великий дзвін. Чернець мій встав, / Надів клобук, взяв патерицю, / Перехрестився, чотки взяв... / І за Україну молитись / Старий чернець пошкандибав*” (“Чернець”) [7, с. 52]. Тут, на думку Є. Нахліка, “поетові важливо показати, що християнська ідея реальна, що серед “упосліджених” суспільних низів існують люди, котрі стоїчно протистоять злу як праведні християни, – і він ставить їх за приклад іншим. Зло не осенсовується і не дістає жодного філософського виправдання, натомість звеличуються ті, кого спіткало зло і хто, попри це, не озлобився, хто через страждання іде до індивідуального спасіння у Богові” [4, с. 340].

Ідеї Шевченкових творів близькі до теологічних розмислів Карлоса Вальверде щодо взаємопов’язаності причини зла і людського страждання. “Ми, люди, – провадить вчений, – істоти розумні. Однак, в багатьох життєвих ситуаціях ми поводимо себе як нерозумні тварини. Ба більше, ми користуємося розумом та свободою для розпалювання інстинктів, вносимо дисгармонію у буття і виявляємо небачену жорстокість і до себе, і до інших людей. Ми потребуємо злагоди, ми не можемо жити одне без одного, бо тільки разом, в солідарності та любові маємо можливість реалізувати себе як особистості. Але міжособистісні стосунки насправді виявляються несправедливими, насильницькими, ворожими, хворобливими” [1, с. 329]. Є. Нахлік вважає, що зло у уявленні Шевченка – це стихійні вияви “злості людської” (“... ми, Адаме, / Твої чада преступниє <...> / Гриземося, мов собаки / За маслак смердячий” (“Неофіти”)” [7, с. 256]), заздрощів, що перетворюють земний “рай” на пекло (“*Треба крові брата, крові, / Бо заздро, що в брата / Є в коморі / Є в дворі, / І весело в хаті! / ‘Уб’єм брата! Спалім хату!*” – / Сказали, і сталося” (“Тайдамаки”) [6, с. 166]), лицемірства (“*Ви любите на братові шкіру, / А не душу*” (“Кавказ”) [6, с. 346]). Шевченко з усієї душі шкодує: “...як то мало / Святих людей на світі стало”, тому у відносинах панують нищість (“*Один на другого кують / Кайдани в серці*” (“Подражаніє 11 псалму”) [7, с. 281]) і продажність (“*Щодень пілати розпинають, / Морозять, шкварять на огні!*” (“Колись дурною головою...”) [7, с. 307]. Отож, якщо слідувати за думкою поета, саме люди стають причиною несправедливих стосунків, а не навпаки.

У реальних проявах страждань зазвичай багато незрозумілого і таємничого, що дає підстави пов’язувати феномен страждання з існуванням трансцендентного. Тому постає цілком логічне питання взаємозв’язку причин і змісту страждань з присутністю Бога. Теологи схиляються до думки, що страждання не слід розглядати як вияв негативного у житті людини. Зокрема, Тейяр де Шарден переконаний, що фізичне й моральне зло, що породжує страждання – необхідні наслідки космічного розвитку. Зло є посутньою складовою еволюційної структури і всесвіту, і людства. Усякий прогрес досягається шляхом виснажливої боротьби, шляхом зусиль і поразок; “Людське життя не ідилія, а боротьба за власне існування й існування людства. Це – “космічна драма”, у якій страждання – це ціна буття” [8, с. 123].

У творах Шевченка доволі часто переважають глибоко індивідуальні страждання, що є переконливим свідченням виключно особистісного характеру цього феномена, підтвердженням постулату про унікальність та неповторність кожної людської особистості. Упадає у вічі, що Шевченкова концепція “страждання” глибоко пов’язана з релігійністю, бо, як засвідчують сюжетні перипетії його творів, саме страждання є ключовим фактором для навернення до віри. Такі уявлення, дотичні до богословської, християнсько-філософської традиції теодицеї, слугують ще одним доказом іманентного домінування релігійної свідомості художнього дискурсу Кобзаря.

Література:

1. Вальверде К. Философская антропология; [пер. с испанского Г. Вдовина] / Карлос Вальверде. – М. : “Христианская Россия”, 2000. – 411 с.
2. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо / Григорій Грабович. – К. : “Критика”, 2000. – 317 с.
3. Добрянський С. Релігійно-філософські інтерпретації поняття “зла” (на прикладі християнства) / С. Добрянський, Т. Полянський // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 50. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – С. 12-18.
4. Нахлік Є. К. Доля – Los – Судьба : Шевченко і польські та російські романтики : [монографія] / Євген Казимирович Нахлік. – Львів : Світ, 2003. – 568 с.
5. Хализев В. Е. Теория литературы: [учебник] / В. Е. Хализев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. школа, 2002. – 437 с.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. ; [Редкол. : М. Г. Жулинський та ін.] / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837–1847. – 2001. – 784 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. ; [Редкол. : М. Г. Жулинський та ін.] / Тарас Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2 : Поезія 1847–1861. – 2001. – 784 с.
8. Teilhard de Chardin. Le phénomène humain: Oeuvres, I. – Paris : Editions du Seuil, 1956. – 348 p.